

σμός, ἡ δὲ νεωτέρα Ἑλλάς, εὐγνώμων καὶ ὑπερήφανος διότι ἠξιώθη τῆς συμπαθείας καὶ τῆς ἐκτιμῆσεως ἑνὸς ἐκ τῶν μεγίστων ἀνδρῶν τοὺς ὁποίους παρήγαγον οἱ αἰῶνες, ἔχει τοποθετήσει τὴν ὑπέροχον μορφήν τοῦ Ὀλυμπίου ποιητοῦ εἰς τὰς κορυφὰς τοῦ φιλελληνικοῦ αὐτῆς πανθέου.

Εἰς ἓνα ἀπὸ τοὺς στοχασμούς του εἶπεν ὁ ποιητής: «*Wer keine Liebe fühlt, muss schmeicheln lernen*». «Ὅποιος δὲν αἰσθάνεται ἀγάπην, μαθαίνει νὰ κολακεύῃ». Ὁ Goethe δὲν μᾶς ἐκολάκευσε, διότι μᾶς ἀγάπησε.

Ο GOETHE ΚΑΙ Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΣ

ΥΠΟ ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΙ

...

Ὁ ἐπισκοπῶν τὴν σχέσιν τοῦ μεγάλου ποιητοῦ, τοῦ ὁποίου ἐπιμνημόσυνον ἐορτὴν ἐπιτελοῦμεν, πρὸς τὴν κλασσικὴν Ἀρχαιότητα ἢ μᾶλλον τὴν ἀναβίωσιν αὐτῆς, δέον νὰ ἀνατρέξῃ πρὸς σιγμὴν εἰς χρονικῶς παλαιότερας τάσεις, εἰς τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως. Τῆς ἐποχῆς ἐκείνης αἱ τάσεις διευθύνονται κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῆς ἀρχαίας γλωσσικῆς τέχνης ἢ τῆς τέχνης τοῦ γράφειν. Οἱ παλαιότεροι ἀνθρωπισταὶ καλοῦσιν ἑαυτοὺς ποιητάς, ἢ κυρία προσοχὴ καὶ προσπάθειά των εἶναι πῶς νὰ δύναται νὰ ὀμιλῶσι τὴν γλῶσσαν τοῦ Κικέρωνος καὶ Ὁρατίου, ὡς παιδαγωγοὶ δὲ ἀποβλέπουσι κυρίως εἰς τὸ νὰ κάμωσι τοὺς μαθητάς των καλυτέρους καὶ λατινικωτέρους, *meliores et latiniores*. Τὸ πᾶν εἶναι ἡ εὐγλωττία, ἡ δὲ γνώσις τοῦ ἀρχαίου πραγματικοῦ βίου ὑποχωρεῖ εἰς ταύτην ἢ μόνον χάριν αὐτῆς θεωρεῖται. Αἰγιόγος τοῦ 16^{ου} αἰῶνος καὶ καθ' ὄλον τὸν 17^{ον} μεταβάλλεται τοῦτο αὐξάνει δὲ τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰ πράγματα. Αἱ περὶ τὴν ἀρχαιομάθειαν σπουδαὶ λαμβάνουν λογιώτερον τύπον, καὶ προχωρεῖ ραγδαία ἡ τάσις διὰ ἐκμάθησιν θεικῶν γνώσεων. Ἱστορικαὶ καὶ φυσικαὶ σπουδαὶ ριζώνουν βαθύτερον, καὶ ἐπέρχεται οὕτω ἡ ποθητὴ ἀντίδρασις κατὰ τοῦ *Verbalismus*. Τοῦτο ὠφελεῖ τὴν ρεαλιστικὴν ἢ πραγματικὴν φιλοσοφίαν, καὶ ἡ ὕλη διὰ τὴν ἐπισκόπησιν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων αὐξάνεται, εἰς τὰ συγγραφικὰ δὲ ἔργα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἔχομεν τὰς ἀρχὰς τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, τῶν θρησκευτῶν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας. Τὸ πολυμερὲς ἐνδιαφέρον, ἂν δὲν προσκολλᾶται εἰς τὰς ἀρχαιοτάτας ἐπιστήμας τὴν θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν, ὀδηγεῖ εἰς πολυῖστορίαν. Ὅσακις δὲ ἀνεμιγνύοντο καὶ νέαι αὐτόνομοι τάσεις, ἡ αὐξήσις τῶν γνώσεων ἐστρέφετο ἐναντίον τῶν παλαιόθεν ἐρριζωμένων. Τὴν σχέσιν τῶν τάσεων τούτων πρὸς τὴν ἀνανέωσιν τῆς θρησκείας χαρακτηρίζει ὠραῖα ὁ Goethe (*Gesch. d. Farbenl. Μέρος 5^{ον} ἐν ἀρχῇ*). «Ἐκαστος δύναται τώρρα

νά μορφώνεται μὲ τὰ νεωστὶ ἀναφανέντα ἢ γεννηθέντα, νὰ ἀπολαύη τὸ προσκτηθέν, νὰ διατρέχη τοὺς ἐλευθέρους γενομένους χώρους. Ἡ ἀποστροφή κατὰ τῆς αὐθεντίας γίνεται ὁλονὸν ἰσχυροτέρα, καὶ ὅπως ἄλλοτε ἐγίνοντο διαμαρτυρίαι κατὰ τῆς θρησκείας, οὕτω νῦν γίνονται διαμαρτυρίαι ἐν τῇ ἐπιστήμῃ». Ὁ Βάκων ἀποτολμᾷ νὰ θέλῃ μὲ τὸν σπόγγον εἰς τὴν χεῖρα νὰ ἀποσβέσῃ πάντα ὅσα μέχρι τοῦδε ὑπῆρχον ἀναγεγραμμένα ἐν τῷ πίνακι τῆς Ἀνθρωπότητος. Εἶναι ὁ πατήρ τοῦ νεωτέρου διαφωτισμοῦ, ἐπιθυμεῖ μὲ πάντα τρόπον νὰ φέρῃ φῶς εἰς τὰς κεφαλὰς τῶν ἀνθρώπων, καὶ νὰ διαλύσῃ τὰ νέφη, τὰ ὁποῖα ἢ παράδοσις ἐπεσώρευσεν ἐπὶ τῆς ἀληθείας. Ὁ,τι, λέγει, καλοῦμεν ἡμεῖς ἀνθρωπίνην σύνεσιν δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἢ ἀποτέλεσμα τῆς πίστεως καὶ τῆς συμπύσεως, αἱ δὲ ἐν τῇ νεότητι προσληφθεῖσαι παραστάσεις δὲν ἀξίζουσι περισσότερο τοῦ ὅ,τι ἀξίζουσι τὰ κάρφη καὶ τὰ σαρώματα. Καλὸν δύναται τις οὕτω νὰ ἐλιπίξῃ μόνον ἀπὸ ἐκεῖνον, ὅστις μὲ ὑγιεῖς τὰς αἰσθήσεις καὶ κεκαθαμένον τὸν νοῦν στρέφεται πρὸς τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὰ καθ' ἕκαστον πράγματα, καὶ ἀπὸ αὐτὸν δύναται τις, ὡς λέγει, νὰ ἀναμείνῃ τὴν εὐτυχίαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Παρατηρεῖ δὲ ὅτι περὶ αὐτοῦ τὸ μέλλον θὰ εἴπῃ οὐχὶ ὅτι μεγάλα κατώρθωσε, ἀλλὰ ὅτι τὰ ὡς μεγάλα θεωρούμενα ἀνέτρεψε καὶ ἄλλην εἰς αὐτὰ ἀξίαν ἔδωκε. Τὰ κατορθώματα λοιπὸν τοῦ παρελθόντος θεωροῦνται οὕτω ἀνάξια λόγου, ὁ κνκεῶν τῶν βιβλιοθηκῶν δύναται μόνον εἰς ἀμαθῆ νὰ κάμῃ ἐντύπωσιν, καὶ ὁ ἱκανὸς νὰ κρῖνῃ καταπλήσεται μὲ τὰς ἀτελεντήτους ἐπαναλήψεις αἱ ὁποῖαι ἔχουσι συσσωρευθῆ ἐν τοῖς βιβλίοις. Αὐτὰ τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους ἦσαν διὰ τὸν Βάκωνα ἐλαφροὶ πίνακες, ἄνευ σοβαροῦ περιεχομένου, δυνηθέντες ἕνεκα τούτου νὰ ἐπιπλεύσωσι διὰ τοῦ χρόνου μέχρις ἡμῶν. Τὴν παραβολὴν ταύτην ἐπέκρινε δικαίως ὁ Goethe ὡς ἀναισθησίαν πρὸς τὰ κατορθώματα τοῦ παρελθόντος καὶ πρὸς τὸ ἀξίωμα τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Ρουσσὸ ἐν Γαλλίᾳ διακηρυχθεῖσα ὄνειροπολία τῆς φύσεως ἐνεργεῖ ἐκρηκτικῶς κατὰ τὴν Γαλλικὴν ἐπανάστασιν, ἐν Γερμανίᾳ ὅμως περιορίζεται εἰς ἄκακον ἂν καὶ ἐπιβλαβῆ πως ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν φιλολογικῶν προϊόντων τῶν μεγάλων τῆς Γερμανίας πνευμάτων, κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς γνωστοὺς ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς *Sturm- und Drangperiode*. Ἐν τῷ *Faust* ἔχομεν ἀποφυγὴν συγκρούσεων ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ, καὶ καταφυγὴν εἰς τὸν φυσικόν, κατὰ τρόπον ὑπομιμνήσκοντα ἡμᾶς τὸν Ρουσσὸ καὶ τὰς ιδέας του ἢ κάθαρσις ὅμως τοῦ *Faust* γίνεται διὰ εὐχαρίστων φυσικῶν ἐντυπώσεων, καὶ συνεχίζεται αὕτη διὰ τῆς εἰσαγωγῆς αὐτοῦ εἰς τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς Ἀρχαιότητος.

Εὐρισκόμεθα λοιπὸν οὕτω ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς, καὶ δὴ τοῦ παλαιοτάτου καὶ μεγίστου αὐτῆς ἐκπροσώπου, τοῦ Ὀμήρου. Δὲν εἶναι πολὺ νεωτέρα τοῦ Λέσσυγ ἢ γενεά, ἥτις ἐγνώρισε τὸν Ὀμηρον ἐν τῇ πλήρει αὐτοῦ λαμπρότητι ἢ καρποφόρος αὕτη νόξις ἦλθεν εἰς Γερμανίαν ἐξ Ἀγγλίας. Ὁ *Georg Friedrich Meier* (καθηγητῆς

ἐν Χάλλη) ἀπέδιδε τὴν τότε ἐν τῇ φιλολογίᾳ ἐλαττωματικὴν τῶν Γερμανῶν αἴσθησιν εἰς τὴν παραμέλησιν τῶν Ἑλληνικῶν ἐν τοῖς σχολείοις. Δὲν πρέπει, ἔλεγε, νὰ παρερ-
 χόμεθα ἄγευστοι τῶν ναμάτων τῆς πηγῆς ταύτης, ἐξ ὧν ποτισθέντες καὶ οἱ Ρωμαῖοι
 ἔμαθον νὰ σκέπτονται. Ὁ Gesner, Breitinger καὶ Heyne φροντίζουσι διὰ τὴν
 διόρθωσιν τούτου. Ἡ ἔκδοσις τοῦ Ὅμηρου ὑπὸ τοῦ Ernesti ἐν Γερμανίᾳ (1759),
 ἀναπαραγωγὴ τῆς ἐν Ἀγγλίᾳ ἔκδόσεως τοῦ Clarke, συντελεῖ εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ ἐνδια-
 φέροντος διὰ τὸν Ὅμηρον. Μὲ πολλὴν εὐθυμίαν περιγράφει ὁ Goethe ἐν ἐπιστολῇ
 του (20 Νοεμβρίου 1774) πρὸς τὴν Σοφίαν La Roche τὴν δυσκολίαν μὲ τὴν ὁποίαν
 ἀναγινώσκει τὸ πρωτότυπον. Οὔτε εἰς τὸ σχολεῖον οὔτε εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ἐγνώ-
 ρισεν ὁ Ποιητὴς τὸν Ὅμηρον, ἀλλὰ καθὼς καὶ ὁ Βίγκελμανν, Herder καὶ Voss
 ἐχρειάσθη ἐπίπονον σπουδὴν καὶ μελέτην, ἕως οὔ διανοιχθῆ εἰς αὐτὸν γλώσσα καὶ
 νοῦς τοῦ Ὀμηρικοῦ κειμένου. Ὁ μελετῶν, λέγει, τὸν Ὅμηρον πρέπει νὰ ἀναγινώσκη
 αὐτὸν στίχον πρὸς στίχον, νὰ ἀφήνῃ δὲ ἕκαστον στίχον νὰ ἐπιδοῖ ἐπὶ τὴν ψυχὴν
 του. Ἐὰν τὸ περιεχόμενον τοῦ στίχου δὲν γίνῃ εἰς αὐτὸν φανερόν, ἄς τὸν παραβάλλῃ
 μὲ μετάφρασιν, ἕως ὅτου διανοιχθῶσι τὰ βλέμματά του διὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ
 στίχου, ἥτις παρ' Ὀμήρω εἶναι καθαρὰ παρὰτάξις εἰκόνων. Ἄς μελετᾷ ἔπειτα καὶ ἄς
 σημειοῖ τοὺς γραμματικὸς τύπους καὶ ἄς ἀπομνημονεύῃ αὐτούς. 30 μέχρι 40 στίχους
 πρέπει νὰ διέρχηται ἐκάστην φορὰν, ὅταν δὲ οὕτω διέλθῃ δύο ἕως τρεῖς ἡμερῶν
 τοῦ Ὀμήρου, θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀναγινώσκη αὐτὸν ἀπροσκόπτως. Ὁ Goethe ἐμε-
 λέτησε μαζὶ μὲ τὸν Herder τὸν Ὅμηρον ἐπιμελῶς ἐν Strassburg καὶ Wetzlar.
 Ἐχαιρέτιζε τὴν ἀνατολὴν τοῦ Ὀμηρικοῦ φωτὸς καὶ ἔχαιρε διότι τὰ ποιήματα τῶν
 ἀρχαίων ἀποτείνονται οὐχὶ σπανίως καὶ εἰς τὴν φύσιν, οὕτω δὲ ἐγνώριζεν αὐτοὺς καὶ
 ἀπὸ τὴν ἄποψιν ταύτην. Ἐξοργίζεται κατὰ τῆς σχολικῆς σοφίας, ἥτις θέλει τὸν ποιητὴν
 νὰ ἐρμηνεύῃ διὰ κανόνων. Οὐ μόνον δὲ ἀνηλεῶς ἤλεγξε διὰ τοῦτο τὸν Seybold
 («Schreiben über den Homer»), ἀλλὰ οὐδὲ πρὸ τῆς καθηγιασμένης ἀθθεντίας τοῦ
 Ὁρατίου ἐσταμάτησε. Ἐάν, λέγει ὁ Goethe, ἡ Ἰλιάς περιέχῃ τὴν μῆνιν τοῦ Ἀχιλλέως,
 τότε διόλου δὲν εἰσάγει ἡμᾶς ὁ Ὅμηρος *in medias res*, ὡς νομίζει ὁ Ὁρατίος,
 ἀλλ' ἀρχίζει *ab ovo*, καὶ πρὸ τούτου μάλιστα ἀκόμη. Ὁ Seybold διῶσχυρίσθη ὅτι
 νεαρὰ μεγαλοφυῖα δύναται νὰ διδαχθῆ ἐκ τοῦ Ὀμήρου νὰ γίνῃ ποιητὴς τοῦ ἔθνους
 του, ὡς τοῦτο, λέγει, συμβαίνει παραδ. χάριν διὰ τὸν Βιργίλιον. Ἀπὸ πότε ὁμως,
 ἀνακράζει ὁ Goethe, ὁ Βιργίλιος ὑπῆρξεν ὁ ποιητὴς τοῦ λαοῦ του; Ὑπῆρξέ ποτε ὁ
 Βιργίλιος εἰς τοὺς Ρωμαίους ὅτι ἦτο ὁ Ὅμηρος εἰς τοὺς Ἕλληνας; Μὲ τὸ ὅτι ἐζή-
 τησε νὰ κοσμίῃ ἑαυτὸν διὰ ξένων πετρῶν δὲν ἀποκτᾷ καὶ τὸ δικαίωμα τοῦτο. Οὐδέ-
 ποτε ἄλλοτε καθηρέθη οὕτως ἀσπλάγχχνως ἐκ τοῦ θρόνου του ὁ Βιργίλιος, τὸν ὁποῖον
 πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐώρτασαν ὅλα τὰ πεπολιτισμένα ἔθνη, διότι τοῦλάχιστον κατὰ τὸν
 πρῶτον αἰῶνα ὑπῆρξεν ὁ ἀληθὴς ποιητὴς τοῦ λαοῦ του.

Τὰς ἐμμέτρους μεταφράσεις δὲν ἀγαπᾷ ὁ *Goethe*. Τιμῶ, ἔλεγε, τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν ὁμοιοκαταληξίαν, διὰ τῶν ὁποίων ἡ ποιήσις γίνεται ἀξία τοῦ ὀνόματός της, ἀλλὰ τὸ κυρίως βαθὺ καὶ ἀποτελεσματικὸν ἐν τῇ ποιήσει, τὸ ἀληθῶς μορφωτικὸν καὶ προάγον, εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μένει ἀπὸ τὸν ποιητὴν, ἐὰν οὗτος μεταφρασθῇ εἰς πεζὸν λόγον. Τότε μόνον ἀπομένει τὸ ἀληθές τοῦ ποιήματος περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ λείπῃ, καὶ νὰ ἀπατώμεθα ἡμεῖς ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς στιχουργήματός τινος. Προέτινε μάλιστα καὶ τὴν εἰς πεζὸν λόγον μετάφρασιν τοῦ Ὅμηρου, ὑποδεικνύων τὸ ἔργον τοῦ Λουθήρου, τοῦ ὁποίου ἡ ἐνταῖα τῆς ὅλης Γραφῆς μετάφρασις προήγαγε τὴν θρησκείαν περισσότερο, παρὰ ἐὰν οὗτος ἐζήτει νὰ ἀπομιμηθῇ τὰς καθ' ἕκαστον ἰδιορρυθμίας τοῦ κειμένου. Αἱ κριτικαὶ καὶ αὐστηρῶς πρὸς τὸ πρωτότυπον ἀμιλλώμεναι μεταφράσεις εἶναι, λέγει, διασκέδασις μόνον τῶν λογίων. Καὶ οὕτω ὁ *Klopstock* μετέφρασε τὸ *X* τῆς Ἰλιάδος τῷ 1776 εἰς λαμπρὸν πεζὸν λόγον.

Σοβαρὰ προσπάθεια ἐν Γερμανίᾳ νὰ ἐνδύσων τὸν Ὅμηρον διὰ τοῦ ἐπιχωρίου ἐνθύματος χρονολογεῖται ἀπὸ τῶν ἀποπειρῶν τοῦ *Bürger*, τοῦτο δὲ ἀνεγνώρισαν μὲν ἐπαινετικῶς ὁ *Wieland* καὶ ὁ *Goethe*, ἀλλ' ὠμολόγουν ὅτι οἰαδήποτε στιχοποιήσις τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων καὶ εἰς οἰανδήποτε γλῶσσαν, βλάπτει ἀμέσως τὸν Ὅμηρον εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ἀληθινοῦ θαυμαστοῦ του. Μέχρις οὗτο ἦλθεν ὁ *Johann Heinrich Voss*, ὅστις τῷ 1781 ἐξέδωκε τὴν ἔμμετρον μετάφρασιν τῆς Ὀδυσσεΐας, μετὰ δεκαετία δὲ ἔτη καὶ τὴν μετάφρασιν τῆς Ἰλιάδος, μεταφράσεις αἵτινες παρ' ὅλα τὰ τυχὸν μικρὰ ἐλαττώματά των ἀποτελοῦσι θρίαμβον μεταφραστικῆς δυνάμεως, μοναδικὸν παραμένοντα ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῶν Γραμμάτων. Ὁ *Klopstock* εἶπε περὶ τῆς μεταφράσεως ταύτης ὅτι ἐὰν ἐχάνετο ὁ Ὅμηρος θὰ ἠδυνάμεθα δι' αὐτῆς νὰ τον ἀνασυγκροτήσωμεν. Τὸ γεγονός τοῦτο ἔχαροποίησε τὸν *Goethe* (ὁ *Schiller* ἐπήνεσε μόνον τὴν Ὀδύσειαν) ὅστις, ὡς συνήθιζε, παρέβλεψε τὰ ἐλαττώματα ἀπέναντι τοῦ μεγάλου κατορθώματος. Διότι ὁ Ὀλύμπιος παρέμεινε διὰ παντός τοῦ βίου φίλος καὶ θαυμαστῆς τοῦ Ὅμηρου. Περὶ τὸ 1780 ἀρχίζει νὰ βλέπῃ τὰ ἀρχαῖα πράγματα κατὰ τὰ διδάγματα τοῦ *Βίγκελμαν*. Τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν ἰδεῶδες ἀνέρχεται πρὸ τῶν ὀμμάτων του, καὶ ἔχομεν τοῦτο ἀπόδειξιν ἐν τῇ Ἰφιγενείᾳ του. Ὅτε δὲ μετὰ ταῦτα ἦλθεν ἐκ τοῦ *Borqā* εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐζωντάνευσε πλέον πρὸ τῶν ἐκπληκτικῶν ὀμμάτων του ἢ Ἀρχαιότης, ἀφοῦ ἀντίκρουσε τὴν ἀπαράμιλλον εἰκόνα τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς θαλάσσης, τῶν ἀκτῶν καὶ τῶν νήσων καὶ τῆς ἀπλότητος τοῦ ἀρχαίου βίου. Ἀπεφάσισε λοιπὸν νὰ ἐπιδιώξῃ τὸ ἰδεῶδες ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὁ *Βίγκελμαν* καὶ ὁ *Young* εἶχον προδιαγράψει ὡς ἰδεῶδες τοῦ καλλιτέχνου: νὰ βλέπωσι τὴν φύσιν μὲ τὰ ὄμματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, νὰ ἀπομιμῶνται αὐτὴν κατὰ τὸν τρόπον των, καὶ οὕτω νὰ γίνωνται ἀντάξιοι αὐτῶν. Ἐν Σικελίᾳ τὸ πρῶτον συνέλαβε τὴν ἰδέαν

νά συντάξῃ τραγωδίαν ὑπὸ τὸ ὄνομα Νανσικᾶ. Ἡ τραφερὰ ἀγάπη τῆς ὥραίας κόρης τοῦ Ἀλκινόου πρὸς τὸν Ὀδυσσεά, ὡς ἐξαισίως αὕτη παριστάνεται ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου, εἶχε κινήσει τὸν θανμασμὸν τοῦ Goethe. Αὕτη οὔσα τὸ κύριον πρόσωπον τοῦ δράματος θὰ ἀπέθνησκεν ὡς ἐκ τοῦ ἀδυνάτου τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ ἔρωτός της. Ἐπαυελθὼν ὁ Goethe εἰς Γερμανίαν δὲν ἐλησμόνησε τὸν Ὀμηρον, τὸν ποιητὴν, ὡς ἔλεγε, ὅστις κατορθώνει πάντοτε διὰ τῆς κολακείας του νὰ εἰσέρχεται εἰς τὸ πνεῦμα παντὸς ἀκροατοῦ. Ἡ Ἰλιάς μὲ τὸν ἠρωϊκὸν της χαρακτῆρα ἀρέσκει πάντοτε εἰς τοὺς ἠρώας τῶν ὑψηλῶν ἀνακτόρων, ἐν δὲ τῇ ἀγορᾷ, ἔνθα συναθροίζονται οἱ ἄπλοῖ πολῖται, ἡγεῖ καλύτερον ἢ ποιηρία τοῦ Ὀδυσσεύς μὲ τὸν ἀσικὸν χαρακτῆρά του.

Ἡ φιλία τοῦ Goethe πρὸς τὸν Schiller ἐπαναφέρει αὐτὸν εἰς τὸ ἔπος καὶ ἐνδυναμώνει ἀμφοτέρους ἀμοιβαίως διὰ τὰς κλασσικὰς μελέτας των. Τὸ κατ' ἀρχὰς ὡς εἰδύλλιον σχεδιασθὲν *Hermann und Dorothea* γίνεται βραδέως καὶ οἰονεὶ ἀνεπιγνώστως ἔπος, παράλληλον πρὸς τὰ Ὀμηρικὰ. Ἡ ἀπομίμησις τῶν Ὀμηρικῶν ποιημάτων ἔχει γίνεῖ τόσον σύμφωνα πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας τοῦ Βίγκελμαν, ὥστε δὲν διαφαίνεται διόλου ἐνοχλητικὴ τις ἀρχαιοπρέπεια ἐν αὐτῇ. Ἡ ὕλη τοῦ ἔπους ἀπαιτεῖ ἔδαφος πραγματικόν, εἴτε εἶναι τοῦτο ὁ μῦθος ὡς παράστασις παλαιότερων ἠθῶν, εἴτε εἶναι αὐτὰ ταῦτα τὰ ἔθιμα εἰς τὰ ὁποῖα ζῆ ὁ ποιητής. Ἡ ἐπικὴ παράστασις τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου ἀρμόζει μᾶλλον εἰς τὴν ἐποχὴν μας. Ἡ ἀπλότης τῶν ὑπὸ τοῦ Goethe περιγραφέντων ἠθῶν καὶ ἐθίμων τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου πληροῖ ἡμᾶς τοῦ αὐτοῦ σεβασμοῦ, οἷον θὰ ἠσθάνοντο καὶ οἱ Ἕλληνες τῶν χρόνων τοῦ Ὀμήρου πρὸς τὸ ἠρωϊκὸν μεγαλεῖον τῶν ἐπικῶν προσώπων του· τὰ δὲ καθ' ἕκαστον συμβάντα συνδεόμενα θανμασίως πρὸς τὰ γενικώτερα καὶ σπουδαῖα, φέρουσι καὶ τὸν τύπον καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀξιομνημονεύτου αἰῶνος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἔζησεν ὁ μέγας ποιητὴς τῆς Γερμανίας. Ἐν τῷ μνημονευθέντι ἔπει φαίνεται ὅτι ὁ Goethe ἀφοῦ ἐξηρεύνησε καὶ ἐμελέτησε καλῶς τὴν οὐσίαν τοῦ Ὀμηρικοῦ ἔπους, ἀπεμακρύνθη καὶ οἰονεὶ ἐλησμόνησε τὸν Ὀμηρον. Τῶν θεωρητικῶν τούτων μελετῶν τοῦ Goethe παρατήρησις εἶναι αἱ λεγόμεναι ἐπιβραδύνσεις (*Retardierungen*) ἐν τῇ ἐπικῇ διηγήσει, τὰς ὁποίας ἐξῆρε μὲν πρῶτος ὁ *Vida* εἰς τὸν Ὀμηρον, ἀλλὰ διὰ νὰ τὰς χαρακτηρίσῃ ὡς ὀχληράς. Ὁ Goethe ἐμιμήθη καὶ ταύτας τόσον τεχνικῶς, ὥστε δὲν σπεύδομεν διόλου πρὸς τὸ τέλος, ἀλλὰ διατρίβομεν εὐχαρίστως ἐκεῖ ὅπου θέλει ὁ ποιητὴς νὰ μας κρατήσῃ. Ἡ ἔξαρσις τῶν καθ' ἕκαστα μερῶν εἶναι σχεδὸν τὸ ἀντίθετον τῶν ὅσων διδάσκει ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τῶν σχέσεων τῶν ἐπεισοδίων πρὸς τὴν ὅλην ὑπόθεσιν. Τὸν Ἀριστοτέλη μελετῶσι μαζὶ οἱ δύο μεγάλοι τῆς Γερμανίας ποιηταί, καὶ ἐρμηνεύουσι μὲν καὶ δικαιολογοῦσι ἱστορικῶς τὰς γνώμας του, ἀλλὰ δὲν θυσιάζουσιν εἰς αὐτὸν τὰς ἰδίας ἐκ τῆς πείρας κτηθείσας πεποιδήσεις των. Ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ τὸν Goethe εἶδε τὴν φύσιν καλύτερον ἢ νεώτερός τις, ἀλλὰ ἐσχημάτιζε πολὺ ταχέως τὰς περὶ αὐτῆς

γνώμας του. Πρὸς ἐξερεύνησιν τῆς φύσεως, λέγει, πρέπει κανεὶς νὰ προχωρῇ ἤρεμα καὶ βραδέως, ἐὰν θέλῃ νὰ μάθῃ τὰ κατ' αὐτήν. Ὁ Schiller λέγει ὅτι ἐὰν τις καταφύγῃ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη περὶ τινος πράγματος τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος δὲν ἔχει καλῶς μελετήσει, εὐρίσκεται ἐν μεγάλῳ κινδύνῳ νὰ παρασυρθῇ καὶ ἄκων, ὁ δὲ Goethe δὲν εὐχαριστεῖται μὲ ὅσα παρ' αὐτῷ περὶ τοῦ Ἔπους εὐρίσκει. Καὶ τῶντι ἢ μικρὰ τοῦ ποιητοῦ πραγματεία περὶ τῆς ἐπικῆς καὶ δραματικῆς ποιήσεως («*Über die epische und dramatische Dichtung*»), ἢ ὁποία πάντως ἀπὸ κοινῆς πρὸς τὸν Schiller συνεργασίας συνετάχθη, δὲν εἶναι ἀπήχησις ἀριστοτελικῶν γνωμῶν, ἀλλὰ στηρίζεται εἰς ἀντιλήψεις τοῦ Herder.

Ἡ αἰτία ὅμως δι' ἣν οἱ δύο ποιηταὶ τόσο βραδέως ἐμελέτησαν τὰ τῆς ἐπικῆς ποιήσεως, εἶχε πρακτικὸν σκοπόν. Ὁ Goethe ἐσκόπευε νὰ ποιήσῃ ἔπος μὲ θέμα ἐκ τοῦ ὁμηρικῶν κύκλου εἰλημμένον Ἐμελέτα λοιπὸν πάλιν συντόμως τὸν Ὀμηρον καὶ πρὸ πάντων τὴν ὁμηρικὴν γεωγραφίαν, καὶ ἐξέδωκε τῷ 1821 σύντομον περίληψιν τῆς Ἰλιάδος. Ἐκ τῶν χρόνων τούτων φαίνεται ὅτι κατάγονται καὶ τινε μεταφραστικὰ δοκίμια ἐκ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, τὰ ὁποῖα ἐξεδόθησαν τὸ πρῶτον πολλὰ ἔτη μετὰ τὸν θάνατόν του. Θέλει νὰ παρεμβάλῃ ποίημά τι μετὰ τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας, τὸν θάνατον δὲ τοῦ Ἀχιλλέως εὐρίσκει ὡς τὴν προσφορωτάτην πρὸς τοῦτο ὕλην. Κολοσσιαία εἶναι ἡ προσπάθειά του νὰ δαμάσῃ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ τὴν ἐπικὴν ὕλην, τὴν ὁποίαν εὔρε. Ἡ ἀπόπειρα αὕτη ἀπέβη εἰς αὐτὸν ἀδύνατος, ἀλλὰ ἀντὶ νὰ θλιβῇ διὰ τοῦτο παρηγορεῖται, καὶ ὁμολογεῖ ὅτι εὐρίσκει ἀνέκφραστον ἡδονὴν εἰς τὴν συναίσθησιν τῆς ἀδυναμίας του ταύτης. Ὁ Schiller ἀποτρέπει αὐτὸν νὰ ἐξαρτηθῇ ἐκ τοῦ Ὀμήρου, παρὰ τῷ ὁποίῳ μόνον *Stimmung* δεόν νὰ ζητήσῃ, προσθέτει δέ, ὁ Schiller, ὅτι ἡ τοιαύτη ὕλη περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀχιλλέως εἶναι μὲν τραγικὴ, ἀλλὰ ὁ Goethe θὰ ἐμφυσήσῃ εἰς αὐτὴν τὸν ὑποκειμενικὸν του χαρακτήρα. «Τὸ ὥραϊον ἔργον σας, γράφει εἰς αὐτὸν ὁ Schiller, εἶναι νὰ γίνητε πολίτης καὶ τῶν δύο κόσμων, ἀλλὰ δι' αὐτὸ ἀκριβῶς δὲν θὰ ἀνήκετε εἰς οὐδέτερον τῶν κόσμων τούτων». Τίνα ὄψιν θὰ εἶχεν αὕτη ἢ σχεδιασθεῖσα Ἀχιλλεΐς δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ εἴπωμεν. Γνωρίζομεν μόνον ὅτι θὰ ἐπραγματεύετο τὸν ἔρωτα τοῦ ἥρωος πρὸς τὴν Πολυξένην καὶ τὸν θάνατόν του. Ὁ συνεχιστὴς ὅμως τοῦ Ὀμήρου φωρᾶται ἀμέσως νεώτερος ποιητής, λαμβάνων παρ' ἐκείνου μόνον νύξεις διὰ τὸ σχέδιόν του, οὐχὶ δὲ δουλικῶς αὐτὸν ἀπομιμούμενος. Λίαν χαρακτηριστικὸν εἶναι πῶς προσαρμόζεται πρὸς τὴν Ἰλιάδα, διὰ νὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν ἐξέλιξιν τῆς ὑποθέσεως. Αἱ τελευταῖαι ἔραφθίδαι τῆς ὁμηρικῆς Ἰλιάδος περιέχουσι συνδιαλλαγὴν καὶ ἐξίλασμον ἐν τε τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ. Ταῦτα ὁ Goethe προσποιεῖται ἐν τῷ ποιήματι τοῦ ὅτι ἀγνοεῖ ὁ Ἀχιλλεὺς μῆνιει κατὰ τοῦ Ἐκτορος καὶ ἡ Ἥρα ἀρεῖται νὰ δεχθῇ εὐμενῶς τὴν Θέτιν, καὶ ἐκ λόγων ζηλοτυπίας καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἡ παρὰ κλησίς της

παρὰ τῷ Δία ἐπέφερε τόσον φόνον καὶ καταστροφὴν εἰς τοὺς Ἀχαιοὺς. Ὁ Ζεὺς παρηγορεῖ τὴν Θέτιν ὅτι καὶ ἡ τύχη τοῦ Ἀχιλλέως δυνατὸν νὰ ἀλλάξῃ, ἀλλ' ἡ Ἥρα ὑπομιμνήσκει τὸν Δία ὅτι ἔχει μεθ' ὄρκου ὑποσχεθῆ τὴν ἄλωσιν τοῦ Ἰλίου, καὶ τὸν θάνατον ἄρα τοῦ Ἀχιλλέως. Ἐὰν λοιπὸν εἶναι πεπρωμένον νὰ κυριευθῆ ἡ πόλις, πρέπει πρῶτον ὁ Ἀχιλλεύς νὰ ἀποθάνῃ, διότι ζῶν εἶναι ἐμπόδιον εἰς τοῦτο, ἀφοῦ δὲν εἶναι εἰς αὐτὸν πεπρωμένον νὰ τον κυριεύσῃ. Ὁ Ζεὺς διὰ τοῦτο παροτρύνει τοὺς ὑποστηρίζοντας τοὺς Τρωῶας θεοὺς νὰ προασπίζων καὶ τὸν Ἀχιλλέα, ἐὰν θέλωσι νὰ σώζῃται ἡ πόλις των. Οἱ ἐχθροὶ λοιπὸν τῆς Τροίας, δηλ. οἱ Ἕλληνες, εἶναι κατὰ τραγικώτατον τρόπον ἠγαγκασμένοι νὰ φονεύσωσι πρῶτον τὸν ἄριστον τῶν ἡρώων των, ἐὰν θέλωσι νὰ κυριεύσωσι τὴν Τροίαν! Ἡ τοιαύτη σύλληψις τοῦ *Goethe* εἶναι ἐντελῶς νέα καὶ ιδιόρρυθμος. Ἐκτὸς ἄλλων τὸ νέον εἶναι ὅτι ἡ τύχη τοῦ Ἀχιλλέως ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς τύχης τῆς Τροίας, τίθεται δὲ οὔτω εἰς τὰς χεῖρας τῶν δύο κομμάτων τῶν ἐριζόντων θεῶν. Ἡ Ἀθηνᾶ παραπονεῖται διατὶ ἐκ τοῦ ἀπιθάσσου Ἀχιλλέως δὲν γίνεται εὐεργετικὸς τις ἠγεμὼν (ιδέα ὑπομιμνήσκουσα ἡμᾶς τὴν *Ilmenau*) καὶ ὅταν ἡ θεὰ κατέρχεται, ἵνα προεῖπῃ εἰς τὸν μέλλοντα νὰ ἀποθάνῃ Ἀχιλλέα τὴν μέλλουσαν αὐτοῦ ἐν τῇ δόξῃ εὐτυχίαν, διὰ νὰ προαπολαύσῃ οἷονεὶ ὁ μελλοθάνατος ταύτης, ὑπομιμνησκόμεθα καὶ ἄκοντες τὸν *Faust*. Οὔτω λοιπὸν ἡ πρώτη αὕτη καὶ μόνη συμπληρωθεῖσα ῥαφιδία ἀπετέλει τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὸ πρωτότυπον ἀλλὰ μὲ δμηρικὴν ὕλην καὶ ἐπεξεργασίαν σχεδιασθὲν μὴ περτωθὲν ὅμως ἔργον.

Φιλολογικώτερον ὑπὸ ἐπιστημονικὴν σημασίαν μέρος ἔλαβεν ὁ *Goethe* εἰς τὸ διὰ τοῦ μεγάλου φιλολόγου Φριδερίκου Αὐγούστου Βόλφ ἀνακινηθὲν διὰ τῶν εἰς Ὅμηρον Προλεγομένων του (1795) περίφημον ζήτημα. Ὁ *Goethe*, ὅστις οἷονεὶ ἀνεπιγνώστως εἶχε προκατηχηθῆ εἰς τὸ ζήτημα διὰ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ βιβλίου τοῦ Ἄγγλου *Robert Wood* «περὶ τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Ὀμήρου» (1773), τὸ ὁποῖον εἶχε κάμει βαθεῖαν ἐντύπωσιν καὶ εἰς τὴν τότε Γερμανικὴν γενεάν, ὁμολογεῖ ὅτι ἐκ τοῦ τολμήματος τοῦ Βόλφ συνεταράχθη ἰσχυρῶς σύμπας ὁ τότε φιλολογικὸς κόσμος. Ὁ *Goethe* ἀπεδέχθη κατ' ἀρχὰς τὴν γνώμην τοῦ Βόλφ, καὶ ἐνεκωμίασεν αὐτὸν ὡς ἀπολυτρώσαντα ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ ὀνόματος Ὀμήρου· βραδύτερον ὅμως, κυρίως ὅτε ἐποίει τὴν Ἀχιλλήϊδα, ἀνέκρουσε πρῶμυαν καὶ ἀπεσκόρπησε τῆς θεωρίας ταύτης («*dass Ilias nur ein Flickwerk sei/mög' unser Abfall Niemand kränken*»). Ἐθεώρει τὴν ἐνότητα καὶ ἀδιάλειπτον συνέχειαν ὡς τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῶν δμηρικῶν ποιημάτων, καὶ τὸν πρωτοεργὸν τῆς ἐνότητος ταύτης οὐχί τινα διασκευαστὴν ἀπλοῦν, ἀλλὰ μέγαν ποιητὴν. Εἰς τοῦτο κατέληξεν ἡ ἐν τῇ ψυχῇ του γεννηθεῖσα φοβερὰ πάλη μεταξὺ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν μέθοδον τοῦ Βόλφ ἀφ' ἑνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὴν ἰδίαν ποιητικὴν ἀντίληψιν. Ὁ ποιητὴς ἔργον ἔχων νὰ συναρμολογῇ ἀνομοιομερῆ μέρη εἰς ἓν ὅλον, ἔχει προφανῶς ἄλλο ἐνδιαφέρον ἢ ὁ χωρίζων καὶ διαιρῶν κριτικὸς.

Τὰ μελαγχολικά θέληγτρα τῶν ποιημάτων τοῦ *Ossian* ἐκβάλλουσιν εἶτα, ἀλλὰ μόνον διὰ βραχὺ χρονικὸν διάστημα, ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ *Goethe* τὸν Ὅμηρον, ὅπως ταῦτα εἶχον θέλξει καὶ τὸν *Klopstock* καὶ *Herder*. Τὸ ἄσμα τῶν *Nibelungen* ἐκάλεσαν οἱ Ῥομαντικοὶ Γερμανικὴν Ἰλιάδα. Ὁ *Goethe* γράφει πρὸς τὸν *Knebel* (9 Νοεμβρ. 1796) «ἐγέμισα χωρὶς μεγάλης ἐκλογῆς τὴν ὑδρίαν, τὴν φιάλην, καὶ τὸν κάδον μου ἐκ διαφορωτάτων πηγῶν, εὐωχήθην εἰς τὴν ὀμηρικὴν τράπεζαν καὶ εἰς τὴν τράπεζαν τῶν *Nibelungen*, ἀλλὰ δι' ἐμὲ προσωπικῶς δὲν εὔρον τίποτε προσφορότερον ἀπὸ τὴν πλατείαν, βαθεῖαν καὶ πάντοτε ζωντανὴν φύσιν τῶν ἔργων τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ καλλιτεχνῶν.

Ἰδιαιτέραν προσοχὴν καὶ ἐνδιαφέρον δεικνύει διὰ τοὺς Ἕλληνας τραγικούς καὶ κατὰ δεύτερον λόγον καὶ διὰ τοὺς φιλοσόφους Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλη. Θaumάζει τοὺς Ἕλληνας τραγικούς. Τὸν Σοφοκλέα τοποθετεῖ εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς τραγικῆς πυραμίδος, τὰ κύρια πρόσωπά του, λέγει, φέρουσι πάντα μέρος τι ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ μεγάλου τραγικοῦ. Συγκρίνει τὸν Φιλοκτήτην τοῦ Σοφοκλέους πρὸς τὰ διασωθέντα ἀποσπάσματα τῆς ὁμωνύμου τραγωδίας τοῦ Αἰσχύλου καὶ Εὐριπίδου, καὶ λέγει ὅτι ἐὰν εἶχε καιρὸν θὰ προσεπάθει νὰ ἀναπαραστήσῃ τὰ δύο ἄλλα ἀπολεσθέντα. Χαρακτηρίζει τὸν Σοφοκλέα ὡς εἰρωνικόν, ὁ Αἰσχύλος καὶ Εὐριπίδης δὲν ἔχουσι τοῦτο. Ἡ τραγωδία λέγει ὑπάρχει μόνον διὰ τὴν χυδαιότητα τῶν ἀνθρωπίνων. Κανεὶς ὅμως ἤρωσ δὲν εἶναι τόσον χαμερπῆς καὶ ἐλεεινός, ὅπως φαίνεται εἰς τὴν τραγωδίαν. Ἡ καλουμένη, ἐξακολουθεῖ, τραγωδία εἶναι ἢ ἀληθινὴ κωμωδία καὶ ἢ καλουμένη κωμωδία εἶναι ἢ κυρίως τραγωδία, ἐὰν κανεὶς θέλῃ διὰ τινὰ ὑπόθεσιν νὰ γελᾷ ἢ κλαίῃ. Ὁ Οἰδίπους ἀποτυφλώνων ἑαυτὸν πρᾶττει ἔργον ἀνοήτου καὶ οὐχὶ τραγικόν, ὁ δὲ Ἀριστοφάνης διασκεδάζων εἰς βάρος τῶν Ἀθηναίων πρᾶττει ἔργον ἐντελῶς τραγικόν. Ἰδιαιτέραν ἀδυναμίαν ἔχει διὰ τὸν Εὐριπίδην, (ὅπως γνωρίζομεν ἐκ τοῦ *Eckermann*). Ἀποκρούει τὴν γνώμην ὅτι ἐξ αἰτίας του παρήκμασεν ἡ ἑλληνικὴ τραγικὴ τέχνη. Δὲν εἶναι, λέγει, δυνατὸν νὰ παρακμάσῃ ὀλόκληρόν τι λογοτεχνικὸν εἶδος ἐκ σφάλματος ἐνὸς καὶ μόνου ἀνθρώπου. Ἀπαιτεῖται συρροὴ διαφορῶν περιστάσεων, τὰς ὁποίας δὲν εἶναι καὶ εὐκόλον πλέον νὰ μάθωμεν. Ἄλλως θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἶπῃ ὅτι καὶ ἡ τέχνη παρήκμασε μετὰ τὸν Φειδίαν, διότι μετ' αὐτὸν ἀνεφάνησαν ἄλλοι οὐχὶ τόσον μεγάλοι τεχνῖται. Ὅταν αἰὼν τις εἶναι μέγας, γίνεται ἀδιὰλειπτος πρόοδος εἰς τελειοποίησιν, τὰ μέτρια ἔργα του μένουσιν ἄνευ ἐπιδράσεως. Καὶ ὁ αἰὼν τοῦ Εὐριπίδου ἀκριβῶς δὲν εἶναι αἰὼν διαστροφῆς ἀλλὰ τελειοποιήσεως τῆς καλαισθησίας. Ἐὰν τὰ δράματα τοῦ Εὐριπίδου ἔχουσιν ἐλαττώματα τινα (τοῦτο ἦτο γνώμη κυρίως τῶν Ῥομαντικῶν ἕνεκα τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἀθείας τοῦ ποιητοῦ) παραβαλλόμενα πρὸς τὰ Σοφοκλεία, δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη ἵνα οἱ μεταγενέστεροι μιμηθῶσι τὰ ἐλαττώματα αὐτά. Ἄλλ' ἐὰν τούναντίον εἰς πολλοὺς τὰ δράματα τοῦ Εὐρι-

πίδου ἀρέσκωσι περισσότερον ἢ τὰ τοῦ Σοφοκλέους, διατὶ οἱ μεταγενέστεροι ποιηταὶ δὲν ἐμιμήθησαν τὰ προτερήματα ταῦτα τοῦ Εὐριπίδου καὶ δὲν ἔγιναν καὶ αὐτοὶ μεγάλοι ὡς ὁ Εὐριπίδης; Τὸ ὅτι μετὰ τοὺς τρεῖς μεγάλους τραγικοὺς ποιητὰς τῶν Ἑλλήνων, δὲν ἀνεφάνη καὶ τέταρτος καὶ πέμπτος καὶ ἕκτος εἶναι γεγονὸς τὸ ὁποῖον εἶναι δύσκολον δι' ἡμᾶς νὰ ἐρμηνευθῇ. Παρ' ἡμῖν τοῖς Γερμανοῖς, λέγει ὁ *Goethe*, ἔγραψεν ὁ *Lessing* 2-3 ἀνεκτὰ ἔργα, ἐγὼ 3-4 καὶ ὁ *Schiller* 5-6. Ἐὰν τοῦτο συνέβαινε παρὰ τοῖς Ἑλλήσι, θὰ ὑπῆρχε θέσις καὶ διὰ τέταρτον καὶ πέμπτον καὶ ἕκτον ἀκόμη. Ἄλλ' οἱ τρεῖς Ἑλληνες τραγικοὶ εἶχον φοβερὰν γονιμότητα δραματικῶν ἔργων, οὕτως ὥστε τὴν παρὰ τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ ἠρωϊκοῦ αἰῶνος παραληφθεῖσαν τραγικὴν ὕλην ἐπεξεργάσθη ἕκαστος αὐτῶν δις καὶ τρίς, καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐξήντησαν ταύτην, θὰ ἠδύνατο λοιπὸν πλέον τέταρτος τραγικὸς νὰ εὗρη κατάλληλον ὕλην; Ἄλλὰ καὶ τί ἐχρειάζετο; Μήπως τὰ ἔργα τῶν τραγικῶν αὐτῶν εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῶσι ποτε τετριμμένα καὶ ἀνιαρά; Τὸν Εὐριπίδην ἰδίᾳ ἐπαιεῖ (28 Μαρτίου 1827) ὡς γνωρίζοντα καλῶς τὴν ἐποχὴν καὶ τοὺς Ἀθηναίους του. Ἐνθουσιωδῶς ἐξεφράζετο διὰ τὸν Μενανδρον (18 Μαΐου 1825), τοῦ ὁποίου μόνον ἀποσπάσματα αὐτὸς ἐγνώριζε. Εὐρίσκει τις, λέγει, παρ' αὐτῷ καθαρότητα, εὐγένειαν, μεγαλεῖον καὶ ἠρεμίαν, ἣ δὲ χάρις του εἶναι ἀμίμητος.

Ὁ δαίμων τῆς τέχνης κατ' αὐτὸν παράγει εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς περισσότερον ἢ ὀλιγότερον εὐμεταχειρίστον καὶ εὐπλαστον ὕλην· ἔχομεν τὸν Ὀμηρον, τὸν Αἰσχύλον, τὸν Σοφοκλέα, τὸν Δάντην, Ἀριστότον, *Calderon* καὶ Σαιξπηρον. Ἡ διαφορὰ μὲν τοὺς χρόνους μου (1808), λέγει, εἶναι ὅτι τώρα προσέρχονται εἰς τὸ ἔργον καὶ δευτερεύουσαι μορφαὶ καὶ ὅλα αἱ κατώτεραι τεχνικαὶ ιδιότητες. Ἐρχεται λοιπὸν τὸ φῶς καὶ εἰς τὴν χαμηλὴν πεδιάδα ἀντὶ τοῦτο μόνον τὰς ὑψηλὰς κορυφὰς νὰ φωτίζη.

Τελευτῶ τὸν λόγον μὲν τοὺς φιλοσόφους, τὸν Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλη. Ὁ *Goethe* δεικνύει τοιαύτην ἀντίληψιν περὶ τοῦ Πλάτωνος, οἷαν δὲν ἀνέμενε τις ἐξ αὐτοῦ, ἐξαρτωμένου φιλοσοφικῶς ἐκ τοῦ πνεύματος κυρίως τῆς ἐποχῆς του. Τὸν πυρῆνα τῆς ζωῆς ἀποτελεῖ παρὰ τῷ *Goethe* ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ Πᾶν, ἐκ τούτου πηγάζει ἡ ἡμετέρα ζωὴ καὶ λαμβάνει τὰς διαφορούς ἐφ' ἑαυτὴν ἐπιδράσεις. Ὁ *Goethe* πλησιάζει οὕτω πρὸς τὸν Σπινόζαν ἀλλὰ μετὰ σημαντικῶν διαφορῶν. Πλατωνικὴν παρὰ τῷ *Goethe* ἐπίδρασιν εὐρίσκομεν ἐν τῇ ἐνώσει τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ κόσμου. Ἡ διαμόρφωσις καὶ ἐξευγένισις τοῦ ἀνθρώπου γίνεται διὰ τοῦ κόσμου, καθ' ὅσον ἐπικοινωνεῖ ἡ ψυχὴ πρὸς αὐτόν. Ὁ κόσμος μεταδίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἄλλως τόσον κλειστὴν καὶ σιωπηλὴν οὐσίαν αὐτοῦ, διανοίγει δὲ εἰς αὐτὸν τὰ μυχαιάτατά του. Ἐκ τῶν θυελλωδῶν συγκινήσεων τῆς ἐποχῆς του ἐξήτησε καὶ εὗρε ὁ *Goethe* σωτηρίαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν διάνοησιν. Δὲν ἦλθεν ὁμοῦς οὕτως εἰς ξένα ἐδάφη, ἀλλ' ἐξήτησε μόνον νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἰδίαν φύσιν. «Ἡ θεωρία μου περὶ τῶν

»χρωμάτων, παρετήρει ὁ *Goethe*, δὲν εἶναι ἀπολύτως νέα. Ὁ Πλάτων, ὁ Λεονάρδος
 »*da Vinci* καὶ ἄλλα ἔξοχα πνεύματα εὔρον ἐν μέρει καὶ εἶπον ὅ,τι καὶ ἐγὼ ἐπα-
 »νεύρον καὶ ἐπανεῖπον ἄλλ' ἐν τούτοις ἡ ἀξία τῆς ἰδικῆς μου ἐργασίας ἔγκειται εἰς
 »τὸ ὅτι ἐγὼ εἶπον καὶ ὑπεστήριξα ταῦτα ἐν τῷ μέσῳ τῆς συγχύσεως τοῦ σημερινοῦ
 »κόσμου καὶ ἔτεμον οὕτω νέαν ὁδόν». Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν φέρεται ὅτι ἔλεγεν: «Ἐν
 »τῷ πολιτισμῷ τῶν ἐπιστημῶν ἐνήργησαν κυρίως ἡ Ἁγία Γραφή, ὁ Πλάτων καὶ ὁ
 »Ἀριστοτέλης, καὶ εἰς τὰ τρία ταῦτα θεμέλια θὰ ἐπιστρέφῃ τις πάντοτε». Κρίνων τὴν
 περὶ φημον εἰκόνα τοῦ *Ραφαήλ*, τὴν *Σχολὴν τῶν Ἀθηναίων*, ἧς ἀντίγραφον θὰ κοσμήσῃ
 ὡς ἐλπίζομεν μετ' ὀλίγον μίαν τῶν αἰθουσῶν τῆς ἡμετέρας Ἀκαδημίας, χαρακτη-
 ρίζει ὡς ἐξῆς τὸν φιλόσοφον. «Ὁ Πλάτων συμπεριφέρεται πρὸς τὸν κόσμον, ὡς
 »μακάριον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἀρέσκειται νὰ μείνῃ ἐν τῷ κόσμῳ ἐπὶ τινα χρόνον. Δὲν
 »ἐπιζητεῖ τόσον νὰ γνωρίσῃ τὸν κόσμον τοῦτον, διότι προϋποθέτει αὐτόν, ὅσον θέλει
 »εὐμενῶς νὰ ἀνακοινώσῃ καὶ μεταδώσῃ εἰς αὐτόν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον φέρει μαζί του,
 »καὶ τὸ ὁποῖον τόσον ὁ κόσμος χρειάζεται. Εἰσέρχεται εἰς τὰ βάρη διὰ νὰ πληρῶσῃ
 »μᾶλλον αὐτὰ μὲ τὸ ἰδικόν του «*Εἶναι*» παρὰ διὰ νὰ τὰ ἐξετάσῃ. Κινεῖται πρὸς τὰ
 »ὕψη μὲ τὸν πόθον νὰ μετάρχη πάλιν τῆς πρώτης του ἀρχῆς. Πᾶν ὅ,τι ἐκφράζει
 »ἀναφέρεται εἰς Ἐν αἰωνίως ὄλον, καλόν, ἀληθές καὶ ὡραῖον, τούτου δὲ τὴν εὐδο-
 »κίμησιν καὶ πρόοδον ζητεῖ εἰς τὴν καρδίαν πάντων νὰ ἐπιτύχῃ. Πᾶν ὅ,τι ἔχει προσ-
 »λάβει ἐκ τῶν γηϊνῶν γνώσεων ἐξατιμίζεται ἐν τῇ μεθόδῳ καὶ τῷ διαλόγῳ του».

Πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη ἐπίσης, τὸν τότε οὐχὶ καὶ τόσον τιμώμενον, αἰσθάνεται
 ἰδιαίτερον κλίση, ἃν καὶ ἐν τῷ περιφῆμῳ χαρακτηρισμῷ του ἐκλαμβάνει αὐτόν
 μόνον ὡς πρακτικὸν καὶ ἐμπειρικόν, ἐνῶ ἀκριβῶς ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ θεωρίᾳ
 εὔρισκε τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἀνθρώπου. «Ὁ Ἀριστοτέλης» λέγει ὁ *Goethe*, ἐπὶ τῇ μνημο-
 νευθεσίᾳ εὐκαιρία τῆς κρίσεως τῆς εἰκόνας τοῦ *Ραφαήλ*, «ἴσταιται πρὸ τοῦ κόσμου ὡς
 ἀνὴρ ἀρχιτεκτονικός. Ἀφοῦ ἄπαξ εὐρέθη ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ
 δράσῃ καὶ δημιουργήσῃ. Ἐρωτᾷ καὶ μανθάνει τὰ τοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ μόνον ἕως
 ὅτου εὖρη ἀσφαλὲς δάπεδον. Τὸ ἐπίλοιπον μέρος τῆς γῆς μέχρι τοῦ ὀμφαλοῦ αὐτῆς,
 εἶναι εἰς αὐτόν ἀδιάφορον. Περιβάλλει εἶτα τὸ μέγα οἰκόπεδόν του διὰ νὰ κτίσῃ τὰ
 οἰκοδομήματά του, συναθροίζει πανταχόθεν ὑλικά, τακτοποιεῖ καὶ ἐπισωρεύει αὐτὰ
 κατὰ στρώματα, καὶ ἀνέρχεται οὕτω εἰς τὰ ὕψη πυραμίδος, ἐνῶ ὁ Πλάτων ζητεῖ
 τὸν οὐρανὸν ὁμοιάζων πρὸς ὀβελίσκον ἢ καὶ πρὸς λεπτυνομένην φλόγα».

Τοσαῦται κεφαλαιωδέσταται μόνον νύξεις ἠδύναντο νὰ λεχθῶσι σήμερον ἐνταῦθα
 ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου, ἵνα δειχθῇ ἡ ἀναφορὰ τοῦ μεγάλου *Γερμανοῦ* ἢ κάλλιον
 τοῦ μεγάλου ἀνθρώπου, τὸν ὁποῖον λαοὶ καὶ Κράτη διαφορώτατα ἐώρτασαν καὶ
 ἐσορτάζουσιν ἀκόμη ὡς ἀγλαΐσμα τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου γένους. Καὶ οἱ Ἕλληνες δὲν
 ἔπρεπε νὰ ὑστερήσωσι φέροντες ἄλλως τε τὴν βαρυτάτην τῶν κληρονομιῶν ἐπὶ τῶν

ἀσθενῶν ὄμων των καὶ ἀγωνιζόμενοι ἔν τιμι μικρῶ μέτρῳ νὰ συμβαδίζωσι πρὸς τοὺς προηγημένους τοῦ κόσμου λαούς. Μὴ δὲν εἶπε ὁ ποιητὴς τῆ 16ῃ Φεβρ. 1826, ἕξ ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου του, ὅτι ἂν ἐγνώριζεν ἀρχικῶς τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας ὡς γνωρίζει αὐτοὺς τώρα μὲ τὰ ἀθάνατα ἔργα των, τὰ ἀπὸ ἑκατονταετηρίδων καὶ χιλιετηρίδων ὑφιστάμενα, δὲν θὰ ἔγραφέ ποτε οὐδεμίαν γραμμὴν ἀλλὰ θὰ ἐτρέπετο ἄλλην ὁδόν;

Ἡ ἀγγελία τοῦ θανάτου ἠδύνατο μόνον πρὸς τὴν μυθολογούμενην κραυγὴν «ὁ μέγας Πάν τέθνηκε» νὰ παραβληθῆ. Ἄλλ' ὁ Πατριάρχης οὗτος τῆς Γερμανικῆς τέχνης καὶ ἐπιστήμης, ὁ τόσοσ ἐν τῆ ζωῆ του πολεμηθεὶς, θὰ ἠδύνατο περὶ ἑαυτοῦ νὰ εἴπη, ὅ,τι λέγει ὁ *Faust* ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει: «τὰ ἔχρη τῆς ἐκ τοῦ κόσμου τούτου διαβάσεώς μου, αἰῶνες ὄλοι δὲν δύνανται νὰ ἐξαλείβουν»

*Es kann die Spur von meinen Erdentagen
Nicht in Äonen untergehn.*